

Sahacadaki {+A}/{+O} Ekinin Işığında {-DI} Ekinin Kökeni Üzerine

Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU*

{-DI} ekinin kökeni pekçok araştırmacı tarafından ele alınmış, ve ekin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların içinde iki görüş ön plana çıkmaktadır: 1. Fiilden isim yapan {-D} ile iyelik eklerinden gelir., 2. {-DIK} sıfat-fiil ekinden meydana gelir.

Bu makalede görülen geçmiş zaman kipinin kökeni hakkında farklı bir görüş ileri sürülmeyecek, bu ekin aslında fiilden isim yapan {-D} ile iyelik eklerinden meydana geldiği fikri Sahacadaki geniş ünlülü iyelik eki aracılığı ile desteklenecektir. Sahacada “ete (eti), aata (adı)” şeklinde olan teklik 3. şahıs iyelik eki görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında da aynen korunmuştur: “kelle (geldi), ahaata (yedi), barda (yedi)”. Sahacadaki bu genişleme ve bazı lehçelerdeki düzleşmeler görülen geçmiş zamanın yapısında iyelik ekinin bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: {-DI} Görülen Geçmiş Zaman Eki, {-D} Fiilden İsim Yapma Eki, İyelik Ekleri, {-DUK} Sıfat-fiil eki

On the origin of {-DI} suffix in the light of Sakha {+A}/{+O}

The origin {-DI} suffix has been investigated by many scholars and different ideas have been put forward. Two of these ideas stand out: 1. It comes from nominal suffix {-D} and possessive suffixes., 2. It bases on {-DIK} participle suffix.

In this article a different idea will not be put forward as to the origin of the definite past suffix. It will be supported with the help of Sakha possessive suffix with wide vowel that this suffix is constituted with nominal suffix {-D} and possessive suffixes. Sakha third singular person possessive suffix “ete (eti), aata (adı)” is preserved in the definite past suffix third singular person: “kelle (geldi), ahaata (yedi), barda (yedi)”. The wide vowel in Sakha and unrounding in some dialects show that possessive suffixes is found in the structure of the definite past suffix.

Key words: {-DI} the definite past suffix, {-D} nominal suffix, possessive suffixes, {-DUK} participle suffix

Türkçe esas itibarıyla isim temelli bir dildir. Bu düşünce hem Batılı hem Rus hem de Türkiyeli Türkologlar tarafından kabul edilmiştir. Türkçenin bu yapısı, hem etimolojik hem de morfo-etimolojik çalışmalarda kendisini hissettirir (Kuznetsov 1995: 198-199).

Türkçede görülen geçmiş zaman çekiminde iyelik menşeli şahıs ekleri kul-

lanılmaktadır. Görölen geçmiş zamanı oluşturan *-D* ünsüzü Başkurt¹, Saha² ve uvař³ lehçelerindeki benzeşmeler sonucu ortaya çıkan bazı değişmeler dışında bütün lehçelerde korunmuştur (KTLG 2006: 29). Ekin ünlüsü tarihî ve ağdaş Türk lehçelerinin genelinde *-I* şeklinde iken Saha Türkçesinde genişleyerek *-A*, *-O* şekillerini almıştır (KTLG 2006: 34).

Görölen geçmiş zaman ekinin yapısı hakkında çeşitli görüşler vardır. Ekin iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekime girmesi, kökende, fiilden isim yapan bir ekten meydana geldiği düşüncesini akla getirmektedir (Korkmaz 2003: 584). Bu ek hakkındaki bir diğer yaygın düşünce ise sıfat-fiil kökenli olduğudur. Ekin kökenine dair tespit edilebilen görüşler şunlardır:

Görölen geçmiş zaman ekinin kökenine dair ilk görüş *O. Böhtlingk*'e aittir ve o, bu ekin bir fiilimsi eki olan {-dik} 'tan geldiğini belirtmiştir.⁴ *Brockelmann* önce bu ekin {-X)t} fiilden isim yapma ekinden oluştuğunu ileri sürmüştür. *Brockelmann* daha sonra bu kip ekinin {-duk}⁵ sıfat-fiil ekinden geldiğini belirterek *Böhtlingk*'in düşüncesini desteklemiştir (Kuznetsov 1995: 194). Bu fikri *J. Deny* ve *Potseluyevskiy* de desteklemektedir (arıyarov 1969: 175).

Bu düşünceye ilk itiraz *Melioranski*'den gelir. *Melioranski*, görölen geçmiş zamanın okluk 1. şahsında {-dik} ekinin olamayacağını söyler. *Melioranski*, *Shott* tarafından öne sürölen, ekin fiilden isim yapan {-I)t} ekinden geldiği fikrini destekler (arıyarov 1969: 175). *Dmitriyev* görölen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan {-I)t} ekinden geldiğini belirttikten sonra ekin *d* şeklini nasıl aldığını açıklamaya çalışır (arıyarov 1969: 176, Kuznetsov 1995: 200).

Kotwicz, *Melioranski* ve *Dmitriyev*'in düşüncelerini kabul etmeyip, ekin {-dik} sıfat-fiilinin kısalması sonucunda meydana geldiğini belirtir (Kuznetsov 1995: 200).

Nasilov, görölen geçmiş zaman ekinin *dur-* fiilinden geldiğini öne sürer. Daha sonra *Nasilov* da *Melioranski* ve *Dmitriyev*'in fikrine katılır (arıyarov 1969: 176).

Bang, ekin {-At} fiilden isim yapma ekinden geldiğini belirtmektedir (arıyarov 1969: 176).

Melioranski, ekin bir yandan {-I)t} ekinden geldiğini kabul ederken bir yandan da Osmanlı Türkçesindeki *akındı*, *sızındı*, *geindi* gibi kelimelerde geçen {-di} eki ile bağlantısı olabileceğini söyler (arıyarov 1969: 176; Kuznetsov 1995: 200).

Kononov bu konuda çok farklı bir fikir ortaya atmıştır. *Kononov*, görölen geçmiş zaman ekinin Saha Türkçesindeki *itin* "işte" kelimesinden geldiğini savunur. *Allanazarov* da bu düşünceyi destekler (arıyarov 1969: 177).

Mirza Kazım Bek, görölen geçmiş zaman ekinin *e-di* şeklinden geldiğini öne

1 Başkurt Türkçesinde görölen geçmiş zaman ekinin ünsüzü -n, -d, -z, -t'dir (Ercilasun 1991: 1041).

2 Saha Türkçesinde görölen geçmiş zamanın ünsüzü -d, -t, -n, -l'dir (Kirişcioğlu 1994: 76).

3 uvaş Türkçesinde görölen geçmiş zamanın ünsüzü -r, -t, -'dir (Ersoy 2003: 180).

4 Böhtlingk'e göre bu ek şöyle bir gelişim göstermiştir: al-dık-im > al-dı(k)-im > al-dı(g)-m > al-dı-m > al-dı-m (arıyarov 1969: 174-175).

5 Brockelmann -duk/-dük, -tuk/-tük ekinin -t fiilden isim yapma eki ile -uk edatından geldiğini savunur (Eraslan 1980: 37).

sürer; bu fikri *Terentiyev* de destekler (Çarıyarov 1969: 177).

Malov, görülen geçmiş zaman ekinin Orhun yazıtlarındaki {-tı} zarf-fiil ekin-den geldiğini savunur (Çarıyarov 1969: 178).

Baskakov, görülen geçmiş zaman ekinin {-dlk} sıfat-fiil ekinden⁶ geldiğini öne sürer. *Baskakov*'a göre bu sıfat-fiil eki, {-(I)t} fiilden isim yapma ekinin de köküdür: *-dik/-dik, -tık/-tik > -di/-di, -tı/-ti > -it/-it/-t* (Çarıyarov 1969: 178).

Oruzbayeva görülen geçmiş zaman ekinin isim kökenli olamayacağını, ekin *dlk-* gibi bir fiilden gelmesi gerektiğini savunur (Çarıyarov 1969: 179).

Kuznetsov, görülen geçmiş zaman ekinin {-DUK} ekinden geldiğini öne sürer. Ekin ünlü ile bitmesinin düşüncesine bir engel olmadığını ispatlamaya çalışır. Bunun için ekin bünyesinde bir sesin düşmüş olabileceğini diğer eklerden örnekler vererek açıklamaya çalışır.⁷ *Kuznetsov*, görülen geçmiş zaman ekinin kökü olan {-DUK} ekinin de "bitmek, tükenmek, sona ermek" anlamlarındaki *tüke* kelimesinden geldiğini savunur.⁸

Serebrenikov, görülen geçmiş zaman ekinin {-(I)t} fiilden isim yapma ekinden geldiğinin kesin olduğunu; ama çokluk 1. şahıstaki *-k* ekinin iyelik eki olmasının düşündürücü olduğunu belirtir (Çarıyarov 1969: 188).

Kitabında görülen geçmiş zaman ekinin kökeni hakkındaki düşünceleri değerlendiren *Çarıyarov*, görülen geçmiş zaman ekinin {-dIK} ekinden geldiğini belirtir. *Çarıyarov* bu düşüncesini ispatlamak için *Dîvânu Lûgati't-Türk'te* geçen şu örnekleri verir: *Men ya kurduk. Ol süt sagdik. Olar tagka agdik. Ol anı urduk, men munda turduk. Ol geldi. Olar evge girdik.* *Çarıyarov*, *Dîvân'da* diğer şahıslar için de {-dIK} ekinin kullanılmasının ekin kökenine ışık tuttuğunu belirtir. Bu kullanımların daha önceki veya başka eserlerde görülmemesi, bunların yaygın kullanımlar olduğunu göstermez fakat bunlar ekin kökenine dair ipucu sayılabilir. *Çarıyarov*'a göre {-dIK} ekinin Türk dilinde 1. *iş isimleri*, 2. *sıfat-fiil*, 3. *geçmiş zaman* olmak üzere üç fonksiyonu vardır ve üçüncü fonksiyon görülen geçmiş zamanın kökünü oluşturmaktadır. *Çarıyarov*, sondaki *-k* sesinin Türk dilinde düşmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Yine *Çarıyarov*, çokluk 1. şahıs ekinin *-k* olduğunu ve bunun iyelik eki olamayacağını öne sürmektedir (Çarıyarov 1969: 185-188).

Tenişev, ekin fiilden isim yapan {-ut} ekinden geldiğini belirtir (Tenişev 1988: 383).

Gabain, görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan {-t} eki⁹ ile, iyelik eklerinden meydana geldiğini belirtmiştir. *Gabain*'e göre kelime tabanı {-D} eki ile isim yapılır, şahıslar da iyelik ekleri ile ifade edilir: *-t + °m; -t + °η; -t + t; -t + °m°z; -t + °η°z; -t + t ve -t + ılar* (Gabain 1995: 80).

Tahsin Banguoğlu ise ekin eski bir {-it} sıfat-fiili üzerine iyelik ekleri-

6 Baskakov, {-dlk} ekinin fiilimsi olmadığını, aslında sıfat-fiil eki olduğunu belirtir (Çarıyarov 1969: 179; Kuznetsov 1995: 200).

7 Kuznetsov'a göre *yi-yor-um* şekli *yi-yo-m*; *al-acak-sın* şekli *al-aca-n* şeklini alabilir.

8 Kuznetsov, bu görüşünü ispatlamak amacıyla şu cümleleri örnek verir: *-Kel! Kel!, -Kel yur/mu? -Yok, kel tük(e)* (Kuznetsov 1995: 209).

9 Eski Türkçede işlek olan bu ek, Türkiye Türkçesinde fazla işlek değildir (Korkmaz 2003: 107).

nin gelmesi sonucunda meydana geldiğini belirtir: *bil-it-üm, bil-it-ün, bil-it-i*. Banguoğlu'na göre {-DI} şekli *-it-i* şeklinden oluşmuştur (Banguoğlu 1995: 445).

Muharrem Ergin görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan şahıs eklerinin iyelik menşeli olduğundan yola çıkarak bu çekimin isim asıllı olduğunu belirtir. *Ergin* bu kip ekinin fiilden isim yapan {-t} eki ile iyelik eklerinden meydana geldiğini belirtmektedir (Ergin 1993: 283).

Tekin, Eski Türkçede görülen geçmiş zaman ekinin iyelik ekleri almış -D eki olduğunu belirtir. Ona göre ekler teklik 1. şahısta -DXm, çokluk 1. şahısta -DXmXz, teklik 2. şahısta -DXη, çokluk 2. şahısta -DXηXz, teklik ve çokluk 3. şahısta -DI şeklindedir (Tekin 2000: 107). *Tekin*, görülen geçmiş zaman çekiminde kip eki ile şahıs ekini ayırmamıştır.

Marcel Erdal da “Old Turkish Grammar” adlı eserinde görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan {-t} ile iyelik eklerinden meydana geldiğini belirtir (Erdal 2004: 237).

Ahmet Bican Ercilasun da bu ekin fiilden isim yapan {-t} ile iyelik eklerinden meydana geldiğini belirtir (Ercilasun 2000: 192). Ercilasun Göktürkçede r, l, n seslerinden sonra ekin t ile (körti, altı, kılntım); diğer seslerden sonra d ile (keçdi, aşdımız) gelmesinin düşüncesini desteklediğini belirtir. Ona göre r, l, n'den sonra t sesi Türkçede doğrudan doğruya gelebilmekte (art, alt, ant); iyelik eklerinin gelmesi halinde t, iki ünlü arasında kalmadığı için tonsuzluğunu koruyabilmektedir. Diğer seslerde ek, ünlüsü ile -ut biçiminde (keçüt, aşut) olduğu için iyelik eklerinin ilavesi halinde t, iki ünlü arasında kalmakta ve tonlulaşmaktadır: *keçüti > *keçüdi > keçdi (KTLG 2006: 29).

Görülen geçmiş zamanın kökeni hakkındaki görüşler on maddede toplanmaktadır:

1. Fiilden isim yapan {-D} ekinden gelir (*Melioranski, Shott, Dmitriyev, Bang, Serebrenikov, Gabain, Tenişev, Tekin, Muharrem Ergin, Erdal, Ahmet Bican Ercilasun*).
2. {-DIK} ekinden gelir (*Böhtlingk, Brockelmann, Deny, Potseluyevskiy, Baskakov, Çarıyarov*).
3. *dur-* fiilinden gelir (*Nasilov*).
4. Fiilden isim yapan {-DI} ekinden gelir (*Melioranski*).
5. *itin* kelimesinden gelir (*Kononov, Allanazarov*).
6. *e-di* şeklinden gelir (*Mirza Kazım Bek, Terentiyev*).
7. {-tı} zarf-fiil ekinden gelir (*Malov*).
8. *dık-/dik-* fiilinden gelir (*Oruzbayeva*).
9. *tük-* fiilinden gelir. (*Kuznetsov*).
10. {-it} sıfat-fiil ekinden gelir (*Tahsin Banguoğlu*).

Yukarıdaki düşünceler değerlendirildiğinde bu ekin ya başka eklerin birleş-

mesinden (kaynaşma) veya bazı kelimelerin kısalmasından (bitişim)¹⁰ meydana geldiği görülmektedir. Burada, görülen geçmiş zaman ekinin, yine ek kökenli olduğu düşüncesi daha ağır basmaktadır. Ekin kökenine dair, yukarıdaki 10. görüş ile 1. görüş birleştirilebilir. Bana göre 1., 2. ve 10. maddelerin dışındaki ekin “dur-, dik-, tük-, itin, edi” yapılarından ve {-t_i} zarf-fiil ekinden geldiği yolundaki görüşler, ekin kökenine ışık tutmaz. Bu sebeple, görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapma eki {-(X)D} ile iyelik eklerinin birleşmesinden veya {-DIK} fiilimsi/sıfat-fiil ekinden geldiği görüşleri ön plana çıkmaktadır.

Görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan ekler, iyelik ekleri ile aynı ekler olduğu için, bu ekin fiilden isim yapan {-t} ile iyelik eklerinden meydana geldiği düşüncesi ağırlık kazanır. Bu görüşü kuvvetlendirmek ve ona taraf olabilmek için Eski Türkçede fiile ve isme getirilen iyelik eklerini karşılaştıralım:

I.	II.
adır - t + ı + m “ayırdım”	sab + ı + m “sözüm”
adır - t + ı + η “ayırdın”	sab + ı + η “sözün”
adır - t + ı “ayırdı”	sab + ı “sözü”
adır - t + ı + mız “ayırdık”	sab + ı + mız “sözümüz”
adır - t + ı + ηız “ayırdınız”	sab + ı + ηız “sözünüz”

Yukarıdaki örneklerle bakarak şunlar söylenebilir:

1. I. ve II. örnekte kullanılan ekler iyelik ekleridir.
2. I. örnekte sona gelen ekler II. örnekteki eklerle paralellik arz ettiğine göre, {-t} eki de fiilden isim yapma ekidir.
3. I. örnekte, fiilden isim yapma eki {-t} ile iyelik ekleri görülen geçmiş zaman ekini oluşturmaktadır.

Reşid Rahmeti Arat, Sahacanın Türk dilinin Ana Türkçe döneminde ayrılan kolu olduğunu belirtir (Arat 1987: 69-149). Bu sebeple, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesindeki bazı karmaşık yapılar Saha, Çuvaş ve Halaç gibi lehçeler sayesinde çözülebilir. Görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan {-t} ile iyelik eklerinden geldiği yolundaki düşüncüyü sağlamlaştırmak için Fatih Kirişçioğlu'nun “*Saha Türkçesi Grameri*” adlı eserinden alınan şu örneklerle bakalım:

I.	
<i>Sahacada Görülen Geçmiş Zaman Çekimi</i>	
ahaa - t + ı + m “yedim”	bar - d + ı + m “vardım”
haa - t + ı + η “yedin”	ar - d + ı + η “vardın”
ahaa - t + a “yedi”	bar - d + a “vardı”
haa - t + ı + bit “yedik”	ar - d + ı + bit “vardık”
ahaa - t + ı + gıt “yediniz”	bar - d + ı + gıt “vardınız”
haa - t + ı + lar “yediler”	ar - d + ı + lar “vardılar”

¹⁰ Eklerin kökenine dair düşünceler için bakınız; Kuznetsov, 1995.

kel - l + i + m “geldim”	suun - n + u + m “yıkandım”
kel - l + i + η “geldin”	suun - n + u + η “yıkandın”
kel - l + e “geldi”	suun - n + a “yıkandı”
kel - l + i + bit “geldik”	suun - n + u + but “yıkandık”
kel - l + i + git “geldiniz”	suun - n + u + gut “yıkandınız”
kel - l + i + ler “geldiler”	suun - n + u + lar “yıkandılar”

II.

Sahacada İsme İyelik Eklerinin Getirilmesi

et + i + m “etim”	töbö + tö “tepesi”
et + i + η “etin”	oğö + to “çocuğu”
et + e “eti”	aat + ı + m “adım”
et + pit “etimiz”	aat + ı + η “adın”
et + kit “etiniz”	aat + a “adı”
et + tere “etleri”	aat + pit “adımız”
	aat + kit “adınız”
	aat + tara “adları”

(Kirişcioğlu 1999: 73, 95)

Yukarıdaki çekimli kelimelere bakıldığında Sahacada hem görülen geçmiş zaman hem de isim çekiminde kullanılan eklerin iyelik ekleri olduğu anlaşılmaktadır. Sahacada teklik 3. şahıs iyelik eki {+A}/{+O}’dur ve bu ek, görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında da vardır. Yani Sahacadaki görülen geçmiş zaman çekiminde teklik 1. şahısta *kellim*, teklik 2. şahısta *kelliη* şeklinde olan kelimeler teklik 3. şahısta *kelli* değil, tıpkı iyelikli isim çekimindeki *ete* kelimesindeki gibi *kelle* olmaktadır. Bu yüzden ben de görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan {-D} ile iyelik eklerinden geldiğini düşünenlerin safına katılmaktayım ve bunda da en büyük delilim Sahacadaki {+A}/{+O} iyelik ekidir.

Sahacada teklik 3. şahıs iyelik eki ve görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahsındaki ünlü geniş ünlü iken, tarih¹¹ ve çağdaş lehçelerin çoğunda düzdür.¹² Bu da ekin yapısındaki iyeliğin günümüzde devam ettiğini göstermektedir.

Diğer baskın görüşten de yani ekin kökeninin sıfat-fiil olduğu düşüncesinden hareket ederek Sahacaya bakıldığında {-DXK} sıfat-fiil ekinin Sahacada *-lax*, *-lex*, *-lox*, *-lōx*; *-tax*, *-tex*, *-tox*, *-tōx*; *-dax*, *-dex*, *-dox*, *dōx*; *-nax*, *-nex*, *-nox*, *-nōx* (Kirişcioğlu 1999: 128) şeklinde olduğu görülür. Eğer görülen geçmiş zaman eki sıfat-fiil kökenli olsaydı, Sahacada görülen geçmiş zaman çekiminde bu sıfat-fiil eklerinin veya değişmiş şekillerinin izlerinin görülmesi gerekirdi. Görülen geçmiş zaman eki, sıfat-fiil ekinden gelseydi {-DXK} ekinin sonunda yer alan -K ünsü-

11 Göktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi gibi tarihi lehçelerde görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahsındaki ek ünlüsü düzdür (KTLG 2006: 31).

12 Görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahsı günümüzdeki şu lehçelerde düzdür: Özbek, Kırm, Tatar, Nogay, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Çuvaş (KTLG 2006: 33).

zünün Türkçenin bir döneminde şahsı gösteren ekten önce çekimde görülmesi beklenirdi.

Görülen geçmiş zamanın çokluk 1. şahıs çekiminde kullanılan {-k} eki ekin kökenine dair bir sorunmuş gibi görünmektedir. Görülen geçmiş zamanın çokluk 1. şahıs, {-DUK} sıfat-fiil ekini andırdığı için bazı araştırmacılar ekin kökenini sıfat-fiil ekine dayandırmışlardır. Halbuki Köktürk¹³, Uygur¹⁴ ve Karahanlı¹⁵ dönemlerinde {-DXmXz} şeklinde olan çokluk 1. şahıs Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde {-DUK} şeklini almıştır. Ekin bu şekli almasında yine daima yuvarlak olan {-DUK} sıfat-fiil ekinin etkisi vardır (Eraslan 1980: 26); yani burada bir “bulaşma” söz konusudur. Bunun yanında çokluk 1. şahıstaki {-DXmXz} şekli bugün Altay (“aldıbıs/aldıs”), Hakas (“aldıbıs”), Tuva (“aldıvıs”), Saha (“ıllıbit”) ve Çuvaş (“iltimir”) lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG 2006: 33). Eski Türkçe ve bazı çağdaş lehçelerde görülen {-DXmXz} şekli çokluk 1. şahsın asıl şeklidir ve bu morfemde de iyelik eki açıkça bellidir.

Acaba Türkçede fiilden isim yapma ekleri ile iyelik ekleri kalıplaşarak zamanla kip eki oluşturur mu? Bu sorunun cevabı Harezmi Türkçesinde vardır. Harezmi Türkçesindeki gelecek zamanı ifade eden “-gU+iyelik ekleri+turur” yapısı Türkçede fiilden isim yapma ekleri ile iyelik eklerinin kip eki oluşturduğunu göstermektedir: *Algum turur (alacağım), algun turur, algusı turur, algumuz turur, algunuz turur, alguları turur* (Ercilasun 2004: 403) örneklerinde fiilden isim yapma eki ve iyelik ekleri gelecek zamanı karşılamaktadır. Çağdaş yazı dillerinden Özbek, Uygur, Kırım, Tatar, Başkurt, Kırgız, Karakalpak, Altay Türkçelerinde görülen *alganım yok, alganı yok...* gibi şekiller de aynı sentaktik yapıdadır (KTLG 2006: 29).

Sonuç olarak görülen geçmiş zaman eki sıfat-fiil ekinden değil, fiilden isim yapma eki -D ile iyelik eklerinden meydana gelmiştir. Çünkü bu zamanın hiçbir çekiminde {-DUK} ekinin sonundaki /-K/ ünsüzünün izi görülmemektedir. Çokluk 1. şahısta görülen /-K/, sıfat-fiil ekinin yapısındaki ünsüz değil, aslı şekil olan {+mXz} iyelik ekinin yerini alan bir nevi ikincil şekildir. Görülen geçmiş zaman ekinin, fiilden isim yapma eki -D ile iyelik eklerinden meydana geldiğini Sahacada görülen geniş ünlülü iyelik ekleri açıkça ortaya koymaktadır ve Sahacadaki geniş ünlülü iyelik ekleri görülen geçmiş zamanın 3. şahsında da yer almaktadır. Görülen geçmiş zaman ekinin semantik yapısını açıklamak kökenini açıklamaktan çok daha zordur. Ahmet Bican Ercilasun, ekin semantik yapısı hakkında şunları söylemektedir:

Ekin en eski örnekleri *geçit, aşıt, yüklet* gibi kelimelerde “eskiden beri devamlı geçilen, aşılan, yüklenen yer, nesne” anlamı vardır. Hareket eskiden beri yapıldığı için “geçmişlik”; herkesçe devamlı yapıldığı için de “kesinlik” anlamı bulunmaktadır ve isimler, iyelik eklerini alıp fiilleşince bu anlamlar I. tip geçmiş

13 Köktürkçede çokluk 1. şahıs şu şekildedir: aşdımız, intimiz, sünüşdümüz, korkmadımız (Ercilasun 2004: 187).

14 Uygur Türkçesinde çokluk 1. şahıs şöyledir: tüşä täginmäğäy ertimiz (Hamilton 1998: 146).

15 Karahanlı Türkçesinde çokluk 1. şahıs şöyledir: açtıımız, aktımız, keçtimiz, keldimiz, ögdümüz (Hacıeminoğlu 1996: 185).

zaman kipine de taşınmıştır. Fonetik bakımdan rahatça işlek olabilecek böyle bir isim yapma ekinin erken dönemde donup birkaç örnekle sınırlı kalmasının ardındaki sebep de onun fiil çekimine kaymış olmasıdır (KTLG 2006: 29-30).

Ekin semantik yapısında fiilden isim yapma eki {-t}'nin “geçmiş veya alışkanlık bildirme” gibi eski bir fonksiyonu iyelik ekleri ile kipleşmiştir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşid Rahmeti (1987), *Makaleler* (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Cilt 1, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara.
- ÇARIYAROV, B. (1969), *Günorta, Günbatır Türkî Dillerde İşlek Zamanları*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası, Aşgabat.
- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim Fiiller*, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-I*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “l, n, r’den Sonra Niçin t?”, *TDAY Belleten*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 192.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, İstanbul.
- ERSOY, Fevzi (2003), “Çuvaş Türkleri”, *Muzaffer Özdağ Armağanı*, III. Cilt, Asam, Ankara, s. 180.
- GABAIN, A., von (1995). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. AKALIN), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmeddin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- HAMILTON, J., R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I Fiil* (KTLG 2006), Basit Çekim, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KUZNETSOV, Petro İ. (1995), “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY Belleten*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 193-262.
- TEKİN, Talat, (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TENİŞEV, E. R. (1988), *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tjurkskix jazikov: Morfolođiya*.